

Przemysław Waingertner
(Instytut Historii UŁ, Łódź)

**Kontrowersyjny dla elit - bohater ludu?
Refleksja na marginesie *Wspomnień* marszałka
Carla Gustafa Mannerheima**

Wśród licznych silnych osobowości politycznych, mężów stanu, którzy odcisnęli piętno na historii własnych państw i narodów, a niekiedy regionów lub całej Europy w pierwszej połowie XX w. postać Carla Gustafa Mannerheima, marszałka i prezydenta Finlandii, zajmuje miejsce wyjątkowe. Szczególny charakter ma również legenda, interpretacje i oceny postawy politycznej oraz historycznej roli przywódcy Suomi w dziejach Finlandii, Skandynawii i całego Starego Kontynentu.

Wielu spośród charyzmatycznych liderów politycznych i dowódców wojskowych z lat Wielkiej Wojny, europejskiego międzywojnia oraz II wojny światowej określić można mianem kontrowersyjnych i budzących sprzeczne oceny z racji dokonywanych przez nich wyborów politycznych, a także etycznych. *Caudillo* Francisco Franco – wojskowy puczysta i krwawy, faszystowski dyktator, czy przywódca narodowego powstania (lub antykomunistycznej krucjaty), które ocaliło Hiszpanię przed czerwonym totalitaryzmem?; regent Miklos Horthy – pogromca barbarzyńskiej, bolszewickiej rewolty Beli Kuna i architekt dwudziestu lat pokoju dla Węgier, czy sojusznik nazistowskich Niemiec oraz antysemita?; Józef Piłsudski – budowniczy niepodległej Rzeczypospolitej, pogromca Armii Czerwonej w osiemnastej decydującej bitwie w historii świata w 1920 r., a także autor przewrotu majowego, który uratował Polskę przed chaosem, czy autokrata, burzyciel demokracji i porządku konstytucyjnego Drugiej Rzeczypospolitej? To tylko przykłady dylematów, przed którymi stają przedstawiciele cechu Klio i politolodzy, publicyści i politycy, wreszcie pasjonaci-amatorzy historii i polityki, usiłujący ferować oceny na

temat europejskich przywódców minionego stulecia.

Jednak nawet w tej grupie politycznych liderów mit marszałka C. G. Mannerheima należy do fenomenów. W gronie fińskich elit – intelektualistów, akademickich dziejopisów, dziennikarzy i przedstawicieli klasy politycznej – to postać dalece niejednoznaczna. Część z nich podkreśla przede wszystkim jego zasługi dla zdobycia i utrwalenia niepodległości Finlandii oraz ufundowania ustroju państwa na zasadach republikańskich, udanym mariażu tradycji i demokratycznych politycznych „nowinek”, autorytetu i ludowości. Zwracają oni też uwagę na decydujący udział marszałka – jako charyzmatycznego naczelnego wodza, znakomitego organizatora armii, wybitnego taktyka i utalentowanego, obdarzonego intuicją dowódcy polowego – w trzykrotnym ocaleniu suwerenności Suomi: w latach 1917-1918, kiedy dowodzone przez niego wojska pokonały wroga wewnętrznego w postaci fińskich komunistów i zbrojnej Czerwonej Gwardii oraz wyparły z granic państwa zrewoltowane rosyjskie garnizony; w latach 1939-1940, podczas tzw. wojny zimowej, gdy skutecznie kierował on obroną przed inwazją sowiecką; wreszcie w latach 1941-1944, kiedy to w ramach *wojny kontynuacyjnej* potrafił poprzez umiejętne zaangażowanie wojska – jego skierowanie najpierw przeciwko Związkowi Sowieckiemu (w ramach aliansu z III Rzeszą), a następnie oddziałom niemieckim (gdy Armia Czerwona w pościgu za Wehrmachtem zalewała Europę Środkowo-wschodnią) – ocalić niepodległość fińskiej republiki pomiędzy Scyllą narodowosocjalistycznych Niemiec i Charybdą komunistycznego totalitaryzmu „czerwonej” Rosji.

Z kolei dla fińskiej lewicy wszelkiej maści C. G. Mannerheim to przede wszystkim polityczny dinozaur, baron, reakcjonista i „biały generał”, który nie cofnął się przed krwawą, przykładową rozprawą z rodzimą lewicą u progu niepodległości, a dwie dekady później wsparł w latach II wojny światowej zbrodnicze, faszystowskie Niemcy. Fakt, iż w obydwu przypadkach kierował się dążeniem do utrzymania niepodległości państwa zdaje się – cokolwiek dogmatycznie – nie usprawiedliwiać wspomnianych czynów w oczach jego adwersarzy.

Z drugiej strony – w odróżnieniu od tego niejednoznacznego wizerunku, wciąż dyskutowanego przez reprezentantów elity Suomi – marszałek Carl Gustaf Mannerheim w opinii przysłowiowej fińskiej ulicy, tzw. zwykłych Finów, to ikona niepodległości, wzorzec patrioty

i archetyp bezinteresownego, poświęcającego się sprawie publicznej wojskowego i polityka. Kiedy w grudniu 2004 r. fińska telewizja wyemitowała cieszący się wielką popularnością program pt. „Wielcy Finowie”, połączony z wyborami narodowego bohatera, marszałek znokautował konkurentów, uzyskując bez trudu zaszczytne miano „największego Fina w historii”.

Biografia C. G. Mannerheima w pełni usprawiedliwia zarówno wielkie zainteresowanie tą postacią, jak i diametralnie różne, niekiedy wręcz wykluczające się, oceny jej politycznego zaangażowania i odegranej przez nią historycznej roli. Przyszły fiński marszałek przyszedł na świat w arystokratycznej rodzinie fińskich Szwedów w 1867 r. (określany w polskiej publicystyce często mianem fińskiego Piłsudskiego – z racji podobnej roli odegranej w dziejach Finlandii w latach Wielkiej Wojny i międzywojnia – był zatem również rówieśnikiem Komendanta!). Kształcił się w Szkole Kadetów w Haminie, a następnie na Uniwersytecie Helsińskim i w Mikołajewskiej Szkoły Oficerskiej Kawalerii w Petersburgu.

Od 1889 r. służył w wojsku rosyjskim, najpierw w 15 Aleksandryjskim Pułku Dragonów w Kaliszu, a następnie w Sankt Petersburgu, Azji Środkowej i na Dalekim Wschodzie (gdzie uczestniczył w wojnie rosyjsko-japońskiej w latach 1904-1905), by powrócić do Królestwa Polskiego i dowodzić kolejno: 13 Włodzimierskim Pułkiem Ułanów w Mińsku Mazowieckim i Lejb-Gwardyjskim Pułkiem Ułanów w Warszawie. To wówczas zadzierzgnął bliskie przyjaźnie z licznymi reprezentantami polskiej elity – arystokratami, przemysłowcami, wojskowymi i urzędnikami – i nauczył się języka polskiego, przyjmując ze zrozumieniem, jako przedstawiciel narodu pozostającego w zależności od Rosji, żywe nad Wisłą postawy patriotyczne. Wspominał później: *Polacy przyjmowali mnie, mimo mojego stanowiska służbowego, bez uprzedzeń. Jako Fin i zdeklarowany przeciwnik rusyfikacji w moim własnym kraju, ze zrozumieniem myślałem o uczuciach Polaków i ich poglądach na sprawy, które uznać można by za drażliwe. Nigdy więc nie rozmawiałem z nimi o polityce. Oni także nie łamali tego niepisanego prawa*¹.

W latach I wojny światowej C. G. Mannnerheim walczył w Galicji, awansując do stopnia generała. Po rewolucji lutowej i puczu bolszewików powrócił w grudniu 1917 r. do Finlandii, obejmując naczelne dowództwo wojsk Suomi, na czele których pokonał komuni-

¹ C. G. Mannerheim, *Wspomnienia*, Editions Spotkania 2017, s. 41.

styczną fińską Czerwoną Gwardię i spacyfikował rosyjskie garnizony na terenie kraju. Jako konserwatysta brał udział bez powodzenia w wyborach prezydenckich, a po podpisaniu konstytucji w lipcu 1919 r. wycofał się z życia politycznego, poświęcając się działalności w organizacjach społecznych. Dziesięć lat później odmówił poparcia prawicowego zamachu stanu, aby w 1931 r. przyjąć funkcję Przewodniczącego Rady Obrony Państwa. Jako marszałek zreorganizował i wzmocnił armię i zbudował na Przesmyku Karelskim tzw. Linie Mannerheima.

W okresie II wojny światowej C. G. Mannerheim najpierw skutecznie powstrzymywał agresję Armii Czerwonej na Finlandię w latach *wojny zimowej* (1939-1940), a następnie u boku Niemiec brał udział w fińskiej *wojnie kontynuacyjnej* ze Związkiem Sowieckim w celu odzyskania ziem utraconych w roku 1940 r. Równocześnie odrzucił niemieckie żądania deportacji ludności żydowskiej i utrzymał dobre stosunki z przedstawicielami koalicji antyhitlerowskiej – premierem brytyjskim Winstonem Churchillem i prezydentem Stanów Zjednoczonych Franklinem Delano Rooseveltem. Wybrany w sierpniu 1944 r. na prezydenta Finlandii, w obliczu widma sowieckiej inwazji, podpisał zawieszenie broni z ZSRR i skierował wojska fińskie do walki z Niemcami. W maju 1946 r. ustąpił z urzędu, zdając sobie sprawę, że jako były sojusznik Hitlera może stanowić dla Finlandii problem w ułożeniu powojennych stosunków Suomi z mocarstwami zachodnimi i Związkiem Sowieckim i wyemigrował do Szwajcarii. Zmarł w 1951 w Lozannie.

Jednak przed śmiercią opracował wspomnienia, które jego zdaniem miały stanowić zarówno rodzaj politycznego testamentu, jak i pożytecznego przewodnika dla fińskich polityków, ułatwiającego – na podstawie doświadczeń i przemyśleń Autora – prowadzenie rozsądnej i racjonalnej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Sam pisał o nich: *Rozważania skłoniły mnie do podjęcia wysiłku i opracowania poniższych wspomnień i doświadczeń z życia długiego i różnorodnego [...]. Mam nadzieję, że najistotniejsze przeżycia i nauki, jakich udzieliło mi życie, będą służyć ku oświeceniu i przestrodze pokoleniom, od których zależy obecna i przyszła pomyślność Finlandii².*

Pierwsze wydanie *Wspomnień* marszałka C. G. Mannerheima ukazało się w języku fińskim i szwedzkim w latach 1951-1952. W następnych latach pojawiły się tłumaczenia na język francuski,

² *Ibidem*, s. 18-19.

niemiecki i angielski. Wspomnienia w języku polskim ukazały się po raz pierwszy w 1996 r. nakładem wydawnictwa Editions Spotkania. Obecnie zdecydowało się ono wznowić publikację. Przekładu oryginału dokonała Krystyna Szelałowska, a autorem wstępu, redakcji i przypisów jest historyk Michał Kopczyński.

Książka (opatrzona wstępem fińskiego historyka z Uniwersytetu Helsińskiego Henrika Meinandera, krótką biografią Autora *Wspomnień* pióra M. Kopczyńskiego pt. *Mannerheim – bohater kontrowersyjny* oraz notą do pierwszego wydania polskiego) zbudowana jest z dziesięciu części: *Przedmowy* samego marszałka C. G. Mannerheima do pierwszego wydania *Wspomnień* i dziewięciu obszernych rozdziałów.

W rozdziale pierwszym, pt. *Oficer carskiej armii*, Autor *Wspomnień* opisuje swoją młodzieńczą drogę życiową, wiodącą od fińskiego korpusu kadetów, przez rosyjską szkołę kawalerii, aż po służbę w wojsku carskim, skupiając się m.in. na opisie swych funkcji przy dworze cara Mikołaja II, działaniach w okresie wojny rosyjsko-japońskiej, podróży po Azji, stacjonowaniu na ziemiach polskich przed Wielką Wojną, wreszcie udziale w światowym konflikcie i wydarzeniach przełomowego 1917 r.

Rozdział kolejny (*Wojna o niepodległość*) prezentuje wspomnienia i refleksje C. G. Mannerheima z okresu walk o utrwalenie suwerenności Finlandii, wojny, która była zarówno starciem z wrogiem wewnętrznym, czyli fińskimi komunistami i sformowaną przez nich Czerwoną Gwardią, jak i zrewoltowanymi wojskami rosyjskimi. Następny, pt. *Utrwalanie niepodległości*, dotyczy działalności politycznej autora książki, jako regenta Finlandii, zarówno na arenie wewnętrznej, jak i międzynarodowej, zakończonej nieudanym udziałem w wyborach prezydenckich.

W rozdziale czwartym – *Wolni obywatele* – C. G. Mannerheim zamieszcza swoje wspomnienia, odnoszące się do lat dwudziestych, kiedy to obserwował z dystansu (wynikającego z braku zaangażowania w politykę) fińską scenę polityczną oraz zmiany następujące w relacjach i konfiguracji międzynarodowej. Ta absencja, sprzyjająca spokojnej, pozbawionej emocji, wnikliwej analizie życia politycznego, poczyną partii, parlamentu i dyplomacji Finlandii, miała stanowić dla Autora *Wspomnień* dogodny punkt wyjścia do udanego projektu powrotu do najwyższych władz wojskowych i polityki, który opisuje on w rozdziale piątym, pt. *Osiem lat wyścigu z burzą*. Ta część relacji

skupia się na poczynaniach C. G. Mannerheima jako Przewodniczącego Rady Obrony, przewidywanego na naczelnego dowódcę w okresie wojny i charakteryzuje jego wysiłki na rzecz wzmocnienia obronności Suomi w obliczu zagrożenia agresją ze strony Związku Sowieckiego.

Rozdział szósty (*Wojna zimowa*) to opis konfliktu zbrojnego z Sowiecami w latach 1939-1940, w którym Autor wyjaśnia motywacje oraz kulisy swoich decyzji wojskowych i politycznych z tego okresu w dziejach Finlandii, znamiennej heroiczną obroną niepodległości w obliczu wielokrotnie przeważającego wroga. W rozdziale następnym – pt. *Zbrojny pokój* – C. G. Mannerheim analizuje przede wszystkim politykę zagraniczną Suomi (na jej tle własne inicjatywy, przedsięwzięcia i działania) w niezwykle skomplikowanym i dramatycznym, choć krótkim okresie, dzielącym zakończenie zmagania z „czerwoną Rosją” od niemieckiego ataku na Związek Sowiecki.

Rozdział ósmy, zatytułowany. *Drugi etap wojny*, to w istocie opis udziału Finlandii – w faktycznym współdziałaniu z III Rzeszą, lecz pod własnymi hasłami rewindykacji obszarów utraconych po *wojnie zimowej* – w starciu Niemiec i ich sojuszników ze Związkiem Sowieckim w latach 1941-1944. Ostatni rozdział (*U steru państwa*) przedstawia okoliczności objęcia przez C. G. Mannerheima urzędu prezydenta, zwrotu w fińskiej polityce zagranicznej i zaangażowaniu wojskowym, wyrażającym się w podjęciu działań zbrojnych przeciwko Niemcom, wreszcie udanym próbom stabilizacji wewnętrznej i położenia międzynarodowego Finlandii w pierwszym okresie po zakończeniu II wojny światowej oraz rezygnacji Autora *Wspomnień* z pełnienia funkcji Głowy Państwa. Ponadto do zasadniczego tekstu książki dołączone zostały: przypisy, indeks nazwisk i ilustracje.

Recenzowana pozycja to wydawnictwo o charakterze źródłowym, które zajmuje niezwykle istotne miejsce w dwudziestowiecznej spuściźnie pamiątnikarskiej. Jego lektura wydaje się wręcz obowiązkiem nie tylko dla członków cechu Klio, zainteresowanych historią minionego stulecia, a zwłaszcza jego dramatycznej i krwawej pierwszej połowy, ale także dla publicystów, mających ambicję kompetentnego pisania o dziejach europejskiego międzywojnia i II wojny światowej, wreszcie – dla pasjonatów-amatorów historii Starego Kontynentu, Skandynawii, bądź wojny z lat 1939-1945. Uwagi powyższe dotyczą rzecz jasna nie tylko rodaków wielkiego przywódcy, ale także przedstawicieli wymienionych środowisk i kręgów zawodowych z innych

krajów.

Z drugiej strony wzmiankowany obowiązek ułatwił wydatnie sam Autor *Wspomnień*. Są one skonstruowane w sposób czytelny i logiczny, a wobec ich narracji nie sposób zachować obojętność. Opowieść, którą snuje fiński bohater narodowy, jest wartka i niezwykle interesująca. Refleksje i wspomnienia C. G. Mannerheima umiejętnie łączą prezentację faktografii i opisy procesów historycznych z własnymi ocenami, osądami i opiniami Autora. Należy podkreślić, że o komfort czytelnika zadbał również polski wydawca, który zapewnił fachowy przekład w pięknej polszczyźnie oraz naukową oprawę przypisów i odsyłaczy. Pomocą dla wnikliwego odbiorcy tekstu służy również indeks nazwisk, a lekturę umilają trafnie dobrane i zamieszczone w tekście archiwalne fotografie.

Atutem książki jest wreszcie intelekt oraz talent polityczny i wojskowy Autora. To dzięki nim *Wspomnienia* stanowią nie tylko źródło wiedzy o wydarzeniach związanych z uzyskaniem przez Finlandię niepodległości, walką o jej utrwalenie i obroną w latach II wojny światowej. Stają się natomiast swoistym poradnikiem dla polityków i dowódców wojskowych oraz – w szerszym kontekście – kształcąca lektura dla tych Europejczyków, którym leży na sercu racja stanu ich państw oraz interes narodowy.

Są wreszcie wątki, które czynią *Wspomnienia* C. G. Mannerheima szczególnie cenną książką dla Polaków. Jeden z nich to narzucające się w trakcie lektury – i akcentowane zresztą niekiedy przez samego Autora – pokrewieństwo losów Finlandii oraz Polski w I połowie XX w. Podobieństwo to urywa się wraz z dramatem II wojny światowej, konfliktu, który zakończył na pół stulecia suwerenny byt Rzeczypospolitej, a który Finlandia zdołała przetrwać jako niepodległe państwo (m.in. za sprawą wojskowych zdolności, politycznej wirtuozerii i tytanicznej dyplomatycznej pracy C. G. Mannerheima).

Drugi *polski* wątek to pojawiające się na kartach książki fragmenty wprost odnoszące się do Polski i Polaków. Tak np. wspominał C. G. Mannerheim swój kontakt z ówczesnym Naczelnikiem Państwa J. Piłsudskim w 1919 r.: *Złożyłem wizytę marszałkowi Piłsudskiemu, wielkiemu przywódcy Polaków [...]. Piłsudski, zachowujący się bez pompy, prosto i naturalnie, przyjął mnie w swym skromnie urządzonej gabinecie. Prawie natychmiast zaczęliśmy rozmawiać o najbardziej aktualnym dla nas obu problemie rosyjskim*³.

³ *Ibidem*, s. 151.

Nie oznacza to, iż recenzowana pozycja wolna jest od mankamentów. Pierwszy z nich odnosi się do samej narracji Autora i jest niejako immanentną cechą literatury pamiętnikarskiej. Przy lekturze książki nie można zatem zapominać, że *Wspomnienia* zostały przez C. G. Mannerheima przygotowane u schyłku życia (po części tylko na podstawie wcześniejszych, bieżących notatek). Z dużą dozą pewności można zatem zakładać, że na oceny i opinie formułowane przez Autora w połowie wieku, a odnoszące się do wydarzeń wcześniejszych o dekadę, miały wpływ zachodzące w tzw. międzyczasie fakty. Trudno zatem przypuszczać, by *Wspomnienia* były wiernym zapisem współczesnych opisywanym wydarzeniom refleksji wielkiego Fina. Wszak pamiętnik to nie spisywany na bieżąco, odtwarzający wiernie przemyślenia i nastroj chwili dziennik.

Druga uwaga odnosi się do pracy zespołu odpowiedzialnego za podanie wspomnień C. G. Mannerheima do druku. O ile pomysł, aby wzbogacić tekst o przypisy, wprowadzającą w tematykę publikacji biografię Mannerheima i indeks nazwisk był znakomity i zasługuje ze wszech miar na uznanie, to dokuczliwą usterką – przynajmniej odczuwaną przez piszącego te słowa – był brak choćby kilku map ilustrujących narrację. Wśród nich mogłyby znaleźć się następujące: mapa Finlandii pozostającej w zależności od Rosji przed I wojną światową; mapa przebiegu działań wojennych, związanych z walką o niepodległość w latach 1917-1918; mapa przebiegu *wojny zimowej* z lat 1939-1940; wreszcie mapa działań fińskich sił zbrojnych w latach *wojny kontynuacyjnej* (1941-1944). Z pewnością ułatwiłyby one lekturę tekstu.

Jednak niezależnie od tych drobnych uwag, wznowienie *Wspomnień* C. G. Mannerheima należy odnotować jako przedsięwzięcie wydawnicze niezwykle potrzebne i pożyteczne. Natomiast sam tekst wypada zaliczyć do kanonu wspomnieniowych lektur historycznych. Dla dziejopisów zajmujących się nie tylko najnowszą historią Finlandii, Skandynawii, regionu Europy Środkowowschodniej, ale i całego Starego Kontynentu powinien on być pozycją fundamentalną.

Carl Gustaf Mannerheim, *Wspomnienia*, tłum. Krystyna Szlągowska, wstęp, red. i przyp. Michał Koczyński, Editions Spotkania 2017, ss. 407